

DIPLOMATSKE VEZE SVETE STOLICE SA SOVJETSKIM SAVEZOM U VRIJEME PONTIFIKATA KONCILSKIH PAPA

*Doc. dr. sc. Boris Vukićević**

UDK:327.82(456.31:47+57)

261.7(456.31:47+57)

348.711(456.31:47+57)

Pregledni znanstveni rad

Primljeno: rujan 2012.

Širenje sovjetskog utjecaja u Istočnoj i Središnjoj Europi nakon Drugog svjetskog rata doprinijelo je već ionako složenim odnosima Svete Stolice i država koje su proglašene "narodnim republikama". Nakon pontifikata tvrdog antikomunista Pija XII. (1939. – 1958.), papa Ivan XXIII. okrenuo je novu stranicu u historiji diplomacije Svete Stolice. Sazvao je Drugi vatikanski koncil koji je pomogao Crkvi da se otvori različitostima i izazovima modernog svijeta. To je uključivalo jačanje dijaloga između Crkve i socijalističkih zemalja. Vodeći diplomat Svete Stolice bio je Agostino Casaroli čiji posjet Moskvi 1971. i potpisivanje Helsinškog završnog akta 1975. predstavljaju neke od vrhunaca "istočne politike" (Ostpolitik) Svete Stolice. Pavao VI. (1963. – 1978.), koji je naslijedio Ivana XXIII., vodio je politiku balansa između težnji za boljim odnosima sa Sovjetskim Savezom i unapređenja uvjeta za vjernike u socijalističkim zemljama.

Ključne riječi: Sveta Stolica, Sovjetski Savez, detant, Ivan XXIII., Pavao VI., hladni rat, Drugi vatikanski koncil

I. UVOD

Drugi vatikanski koncil unio je znatne promjene u djelovanje Svete Stolice i Katoličke Crkve uopće, pa tako i u njezinu diplomaciju. Iako "duh Konci-

* Dr. sc. Boris Vukićević, docent Fakulteta političkih nauka Univerziteta Crne Gore, Ulica 13. jula 2, Podgorica, Crna Gora

la” nije mogao izgaditi nepremostiv jaz između Crkve i socijalističkog svijeta predvođenog Sovjetskim Savezom, ipak je period pred sam Koncil, kao i dva desetljeća koja su uslijedila, obilježila, između ostalog, i snažna diplomatska djelatnost Svete Stolice usmjerena na poboljšanje odnosa prije svega sa Sovjetskim Savezom kao liderom istočnog bloka. Glavni cilj Svete Stolice bio je opstanak katoličkog stanovništva na teritoriju pod sovjetskom dominacijom i omogućavanje makar minimuma njegovog vjerskog života. Ovo djelovanje, u okviru šireg diplomatskog koncepta Svete Stolice poznatog kao *Ostpolitik*, i danas je zanimljiv predmet izučavanja kao primjer građenja veza Svete Stolice sa subjektima međunarodnih odnosa koji joj nisu naklonjeni ili su čak neprijateljski nastrojeni prema njoj.

II. KONTAKTI SA SOVJETSKIM SAVEZOM U VRIJEME IVANA XXIII.

Velika historijska granica, koja postoji stoljećima, a formirana je još podjelom Rimskog Carstva, uz neke je izmjene ostala granica koja razdvaja narode zapadnog kršćanstva od pravoslavnih naroda. Ona počinje na sjeveru i prati finsko-rusku granicu, nadovezujući se na granice između Rusije i pribaltičkih zemalja. Potom prolazi kroz Bjelorusiju, odvajajući njen krajnji zapad od ostatka zemlje, i kroz Ukrajinu, razdvajajući unijatski karpatski i zakarpatski zapad zemlje od pravoslavnog središta i istoka. Linija razdvajanja se nastavlja, ostavljajući Transilvaniju naseljenu Mađarima i njemačkom manjinom sa zapadne strane u odnosu na ostatak Rumunjske, dijeli bivšu Jugoslaviju prateći granicu Slovenije i Hrvatske s ostalim republikama, prolazi kroz Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru te izlazi na Jadransko more.¹ Staljinova geopolitika promijenit će, doduše, pokazat će se privremeno, ovu granicu i pomaknuti je prema zapadu. Na taj način značajni dijelovi zapadnog svijeta postat će dio istoka i kao takvi važan prostor za Crkvu, koja je težila zaštititi i povratiti ih. Tu su korijeni zalaganja Svete Stolice u tim dijelovima (geografski) Istočne Europe nakon Drugog vatikanskog koncila.²

Mogućnosti dijaloga socijalističkih država i Katoličke Crkve, odnosno Svete Stolice, od početka su bile ograničene. Od svih vjerskih zajednica Katolička Crkva bila je najveći problem za istočnoeuropske režime zbog svoje čvrste, hi-

¹ Huntington, Samuel, *Sukob civilizacija*, Podgorica, Banja Luka, 2000, str. 176.

² Drugi vatikanski koncil održan je od 1962. do 1965. i imao je za cilj *aggiornamento*, usklađivanje djelovanja Katoličke Crkve, pa tako i njene diplomacije, sa suvremenim svijetom.

jerarhizirane organizacije, internacionalne prirode, kao i činjenice da je od svojih sljedbenika u nekim situacijama zahtijevala nepoštivanje odluka sekularnih vlasti. Također, za dio naroda kojima su upravljali komunisti (Srbe, Bugare, Ruse, većinu Ukrajinaca i Bjelorusa, a djelomično i Rumunje i Albance) katoličanstvo je bilo historijski neprijatelj, rival i konkurent njihovim nacionalnim ili dominantnim vjerama, stoga je bilo lako voditi antikatoličku kampanju, doduše zasnovanu, makar proklamirano, na drugim ideološkim osnovama, marksističkim, premda nerijetko s primjesama nacionalizma.

Isto tako, marksizam je od samog nastanka bio suprotstavljen katoličanstvu. Već u prvom pasusu *Manifesta komunističke partije* Marx i Engels obilježavaju rimskog papu kao jednog od eksponenata “stare Europe” i neprijatelja komunizma.³

Islam, prisutan u Jugoslaviji, SSSR-u, Bugarskoj i Albaniji, nije bio zapadna religija i nikad nije percipiran kao velik problem za vladajuće strukture. Protestantizam i pravoslavlje, pak, nisu religije organizirane poput međunarodnih organizacija, već na nacionalnoj razini. Stoga ih je vlast uvijek do određene mjere poštovala, a nakon početnih progona po dolasku na vlast, obično bi bio pronađen neki *modus vivendi*. Tijekom Drugog svjetskog rata u SSSR-u dolazi do pomirenja Ruske pravoslavne crkve i vlasti, premda će položaj RPC-a svakako postati mnogo značajniji nakon pada komunizma. Ipak, ono što je RPC stekao tokom Drugog svjetskog rata, Staljin mu nakon završetka rata nije oduzeo. Ruska pravoslavna crkva koristila je vlastima iz najmanje triju razloga. Prvo, posebno u ratu, pomogla je u jačanju ruskog patriotizma jer je tada bilo neophodno postići što viši stupanj nacionalnog jedinstva. Drugo, smanjenje pritisaka na pravoslavnu crkvu donekle je moglo popraviti sliku o vjerskim slobodama koje jamče sovjetske vlasti u očima zapadnih država. Konačno, u duhu ruskog hegemonizma, koji je, uz manja popuštanja, konstantno vodila sovjetska vlast, RPC je imao isti cilj kao i Kremlj – snaženje ruske prisutnosti i utjecaja u baltičkim zemljama i teritorijima istočne Poljske koje je SSSR od nje preuzeo.⁴ Država je čak podržavala i jačanje međunarodnih kontakata RPC-a, pa i osnivanje Odsjeka za vanjske crkvene poslove 1946. godine, čiji je čelnik postao mitropolit Nikolaj. Sve to je, svakako, bilo usmjereno prije svega na ja-

³ “Bauk kruži Europom – bauk komunizma. Sve sile stare Europe sjedinile su se u svetu hajku protiv tog bauka, rimski papa i ruski car, Metternich i Guizot, francuski radikali i njemački policajci.”, Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Manifest komunističke partije*, Beograd, 1982., str. 5.

⁴ Oudenaren, John van, *Détente in Europe: The Soviet Union and the West since 1953*, Durham and London, 1991., str. 296.

čanje odnosa s drugim pravoslavnim crkvama Istočne Europe, koje su mahom bile pod kontrolom njihovih, također socijalističkih, vlasti ili s crkvama Bliskog istoka, koje nisu imale veći politički upliv. O ovakvoj politici sovjetskih vlasti svjedoči i ambasador FNRJ u Moskvi od 1956. do 1958. Veljko Mićunović. On navodi da je, usporedo sa službenom proslavom 40. godišnjice Oktobarske revolucije RPC slavio “neku svoju 40. godišnjicu” na koju je pozvao predstavnike pravoslavnih crkava. Ironično, kako navodi ambasador, umjesto da se eventualna proslava koju organizira Crkva odloži kako ne bi koincidirala s godišnjicom Oktobra, one se “zgodno dopunjuju”.⁵ Drugom prilikom Mićunović govori o posjetu srpskog patrijarha Vikentija patrijarhu RPC-a Alekseju, ističući politički značaj susreta (koji se dogodio krajem 1956.) i naglašavajući želju patrijarha Vikentija da ambasador unaprijed pročita njegov govor te iznoseći (vjerojatno istinitu) pretpostavku da su govor patrijarha Alekseja napisale sovjetske vlasti.⁶

Suradnja s protestantskim crkvama, prekinuta 1948., obnovljena je sredinom 1950-ih, no suradnja vlasti s Katoličkom Crkvom kao i suradnja RPC-a i Svete Stolice bile su upadljivo odsutne.

U Jugoslaviji i Bugarskoj također je pronađen način suradnje sa SPC-om, odnosno BPC-om, i nesumnjivo je da su vlasti imale upliva na izbor patrijarha. Takvo je uvjerenje bilo rašireno do te mjere da je nakon početka tranzicije u Bugarskoj formirana paralelna pravoslavna crkva zbog osporavanja patrijarha Maksima, koji je 1971. izabran uz blagoslov Todora Živkova. I u Rumunjskoj situacija nije bila mnogo drugačija. Sve tri crkve karakterizirala je relativno niska razina obrazovanja svećenstva i slaba zainteresiranost stanovništva za dublja vjerska pitanja. Nepostojanje izvanjskog autoriteta koji je narodu mogao biti izvor nade i inspiracije također je bio faktor koji je umanjivao utjecaj pravoslavnih crkva u tom periodu.⁷ Slična je bila pozicija protestantskog svećenstva, tako da je primjerice u Istočnoj Njemačkoj postojala organizacija “progresivnih pastora” koju je financirala vlada. Svakako, više od rimokatolika, na udaru su bili Židovi. No progoni Židova nisu se u značajnoj mjeri ticali vjerskih pitanja, već su bili odraz mješavine uvriježenog antisemitizma u istočnoeuropskim sredinama i otpora internacionalnoj prirodi toga naroda koji je promatran kao rasna ili nacionalna, a ne toliko vjerska manjina.

⁵ Mićunović, Veljko, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb, 1977., str. 345.

⁶ *Ibid.*, str. 143 – 144.

⁷ Hughes, H. Stuart, *Contemporary Europe: A History*, Englewood Cliffs, 1961., str. 375.

Pred početak dijaloga Sveta Stolica je, dakle, morala uvjeriti i svoje svećenstvo i vjernike iza željezne zavjese u potrebu za dijalogom s onima koji su ih godinama proganjali. Tako je došlo do razlike u mišljenjima između ljudi iz Rimske kurije, kojima nije bio problem smješkat se i fotografirati se s komunističkim rukovodstvima, i čelnika lokalnih crkava koji nisu bili raspoloženi za suradnju, pri čemu je slučaj mađarskog kardinala Józsefa Mindszentyja svakako najpoznatiji.⁸

Iako javno nije bilo kritike politike Pija XII.⁹, što i nije praksa u Vatikanu, Ivan XXIII.¹⁰, izabran za papu 1958. godine, praktično je odmah na početku pontifikata postavio drugačije ulogu Svete Stolice u hladnoratovskim odnosima. Sveta Stolica sada nije više bila postavljena kao gotovo bezuslovni saveznik zapadnoeuropskih država i SAD-a, već se predstavljala kao medijator između blokova. Novi papa odmah je stavio do znanja svima da Crkva ima vjersku, moralnu i humanitarnu misiju i da, samim tim, ona nije vezana za konkretan društveno-politički ili ekonomski sistem.

Već kao nuncij u Francuskoj, u proljeće 1945., Angelo Roncalli prisustvo-vao je prijemu sa ostalim ambasadorima u Parizu. Dok su se okupljali, jedan je stajao po strani. Kada je Roncalli ušao, odmah se uputio prema njemu i toplo ga je pozdravio. Bio je to sovjetski ambasador, i ovakvo držanje budućeg pape Sovjeti nisu zaboravili¹¹, a ono pokazuje kako Roncallijevo pomirljivo držanje nakon izbora za papu petnaestak godina kasnije nije bilo ni iznenadno ni slučajno.¹²

⁸ Šta tek reći za Györgya Bulányija, koji je propovijedao protiv obavezne vojne službe, zbog čega je naišao na kritike ne samo od komunističkih vlasti, već i iz Vatikana.

⁹ Pio XII. (Eugenio Pacelli) bio je papa od 1939. do 1958. godine. Do danas je ostao kontroverzan njegov odnos prema nacističkoj Njemačkoj i holokaustu. Po završetku rata bio je tvrdo antisovjetski nastrojen ne ostavljajući prostor za dijalog s novim vlastima istočnoeuropskih država.

¹⁰ Ivan XXIII., rođen kao Angelo Roncalli, u poznim godinama izabran za papu s idejom da bude "tranzicijski papa" dok se ne nađe adekvatan nasljednik Pija XII. Umjesto toga postao je jedan od najvažnijih papa modernog doba i uveo Crkvu u tranziciju u novo vrijeme kroz sazivanje Drugog vatikanskog koncila.

¹¹ Phayer, Michael, *Pio XII., holokaust i hladni rat*, Zagreb, 2010., str. 258.

¹² Iako je u pismu 12. avgusta 1956. godine u svojstvu venecijanskog patrijarha kritikovao mogućnost dogovora između kršćanskih demokrata i socijalista, nazivajući je "strašnom doktrinarnom greškom" i "flagrantnim kršenjem katoličke discipline", čime je pokazao veliku bliskost s rigidnim stavovima Pija XII. Barberini, Giovanni, *L'Ostpolitik della Santa Sede, un dialogo lungo e faticoso*, Bologna, 2007., str. 54 – 55.

O otvorenosti i dinamici koju je donio novi papa u međunarodne odnose Svete Stolice govori i podatak da je Pio XII. za devetnaest godina primio svega deset šefova država, dok je Ivan XXIII. za pet godina pontifikata primio čak njih 34.¹³ Novi papa nije promijenio crkveno učenje, niti je izvršio izmjene ključnih ciljeva diplomatije Svete Stolice. No, s druge strane, njegov stil i način izražavanja predstavljali su nešto potpuno novo, što je promijenilo imidž Vatikana i donijelo mu brojne simpatije i poštovanje širom svijeta.

Sveta Stolica svoju je novu politiku usmjerila prije svega ka državama u kojima je živjelo katoličko stanovništvo – trima zemljama istočnog bloka – Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, te Jugoslaviji. U tim državama živjelo je 90 % katolika komunističke Europe. Ipak, prije značajnijih pregovora s vlastima tih zemalja došlo je do kontakata s liderom najveće komunističke zemlje u Europi.

Premda Sveta Stolica nije bila aktivno uključena u talijansku politiku u mjeri u kojoj je to bio slučaj nakon Drugog svjetskog rata (jer je, u međuvremenu, neposredna komunistička opasnost otklonjena), ipak je spoljna politika Svete Stolice bila u određenoj mjeri sinhronizovana s talijanskom. Upravo početkom šezdesetih godina politika Italije prema Sovjetskom Savezu trpi određene, premda ne radikalne, promjene. Predsjednik Giovanni Gronchi težio je tzv. "otvaranju prema ljevici" i 1960. godine posjetio je Moskvu. Uz podršku uticajnog Amintorea Fanfanija, gradonačelnik Firence Giorgio La Pira pozivao je takođe na otvaranje prema socijalističkim zemljama i posjetio je neke od njihovih prijestonica, uključujući Moskvu. Uticajni lijevi demokršćanin Enrico Mattei, čelni čovjek talijanske naftne industrije, sklopio je sporazum sa Sovjetima i nastavio pregovore s drugim socijalističkim zemljama prije nego što je poginuo u sumnjivoj avionskoj nesreći. Situacija u samoj Italiji, dakle, bila je pogodnija za otvaranje prema socijalističkim zemljama u mnogo većoj mjeri nego što je to bio slučaj u prethodnoj deceniji.¹⁴

Skromni signali dolazili su iz Moskve još u posljednjim mjesecima Pacellijeva pontifikata. Pogidajev, otpravnik poslova SSSR-a u Rimu, predao je nunciju u Italiji sovjetske memorandume o razoružanju i Sueskom pitanju 1957. godine. Ti memorandumi predati su svim zemljama, no to je ipak u nekim krugovima shvaćeno kao vid priznanja papine uloge u pitanju svjetskog mira i, uopšte, njegovog značaja. Potom je ambasador Sovjetskog Saveza u Bonnu

¹³ Luxmoore, Jonathan; Babiuch, Jolanta, *The Vatican and the red flag: the struggle for the soul of Eastern Europe*, London, 1999., str. 111.

¹⁴ Melloni, Alberto, *Un diplomatico vaticano fra dopoguerra e dialogo*, Bologna, 2003., str. 153.

spomenuo u jednom intervjuu želju sovjetskih vlasti da uspostave odnose sa Svetom Stolicom makar na način na koji je to uradio predsjednik Roosevelt tokom Drugog svjetskog rata. Početkom 1958. i Gromiko govori o želji SSSR-a da dođe do sporazuma o pitanjima mira s Vatikanom, koji bi onda bio osnova za razvoj njihovih odnosa.¹⁵ No, ovi znaci, premda su odudarali od ranije retorike koja je dolazila iz Moskve, bili su skromni i nijesu naišli na pozitivan prijem u Vatikanu.

Već nakon izbora Roncallija za papu u Moskvu su stizali izvještaji o njegovim istupima koji su nagovještavali da će njegova politika prema komunistima i komunističkim državama, makar u ceremonijalnom i kurtoaznom smislu, biti drugačija. Još kao venecijanski patrijarh Roncalli je 1957. poslao poruku učesnicima kongresa Socijalističke partije, a na kritike iz Kurije odgovorio je da je riječ o kurtoaznom činu. Kao papa posjetio je siromašne kvartove Rima, poznata uporišta komunista, a zaposlenima u Vatikanu povisio je plate, pritom vodeći računa da najslabije plaćeni dobiju najveće povišice.¹⁶ Sve ovo je ukazivalo da je riječ o čovjeku koji ima, ako ništa drugo, drugačiji odnos prema ljudima od aristokratskog i hladnog prethodnika.

Dana 24. oktobra 1960. Ivan XXIII. poslao je apel za mir, koji je dva dana kasnije objavila "Pravda". Papinu encikliku *Mater et Magistra* Hruščov je prokomentarisao u intervjuu "Pravdi" izražavajući dobrodošlicu pozivima za mir odakle god dolazili i postavljajući pitanje hoće li katolici kao Kennedy i Adenauer poslušati papin poziv. Novembra 1961. godine ambasador SSSR-a u Rimu Bogomolov predao je nunciju u Italiji Hruščovljevi telegram kojim je on papi čestitao osamdeseti rođendan. Po nekim izvorima inicijativu za telegram prenio je Moskvi Palmiro Togliatti, šef PCI-ja, a ona je potekla iz samog Vatikana.¹⁷ Bilo kako bilo, sovjetski lider gajio je poštovanje prema papi, a i papa je imao simpatije prema Hruščovljevoj politici u kojoj je vidio napredak u odnosu na prethodni period SSSR-a i nadu za uspostavljanje svjetskog mira. Dva čovjeka nikad se nijesu sreli, no između njih je ipak postojala srdačna komunikacija, bez presedana u ranijim odnosima Svete Stolice i vodeće supersile istočnog bloka. Jednom prilikom Hruščov je o razumijevanju između njega i pape rekao: "Obojica potičemo iz seljačkih porodica, obojica smo bili bliski sa zemljom, oba volimo dobru šalu."¹⁸

¹⁵ Barberini, *op. cit.* u bilj. 12, str. 58.

¹⁶ Floridi, Alexis Ulysses, *Moscow and the Vatican*, Ann Arbor, 1986., str. 28 – 29.

¹⁷ Melloni, *op. cit.* u bilj. 14, str. 155.

¹⁸ Leffler, Melvyn P., *For the Soul of Mankind*, New York, 2007., str. 161.

Značajan, a nedovoljno spominjan događaj desio se 1962. godine, kada je papa ovlastio predstavnika Svete Stolice u Turskoj Francesca Lardonea da u kontaktu sa sovjetskim ambasadorom u Ankari Nikitom Rijovom pokuša da dogovori da litavski i latvijski biskupi budu prisutni na Drugom vatikanskom koncilu. Rijov je vrlo srdačno primio Lardonea i obećao mu da će pitati Kremlj može li predstavnik Crkve u Litvi putovati na Koncil. U roku od nedjelju dana iz Moskve je stigao pozitivan odgovor. Ohrabren otvorenošću Sovjeta Lardone je kontaktirao i ambasadore drugih istočnoeuropskih država i dobar dio njih je slijedio sovjetski primjer, tako da je na Drugom vatikanskom koncilu bilo biskupa iz različitih država Istočne Europe, kao i posmatrača iz Ruske pravoslavne crkve.¹⁹

Važan trenutak hladnog rata, a istovremeno i za ulogu Svete Stolice u nje-mu, bila je kubanska raketna kriza. I ovaj događaj je, kada se papa obratio Kennedyju i Hruščovu, dao i Ivanu XXIII. i Svetoj Stolici kredibilitet kao medijatoru u sporovima, bez obzira na to koliko je njena uloga zaista doprinijela da se raketna kriza mirno riješi. Papin apel za mir svjetskim liderima prenesen je u sovjetskim medijima.²⁰

Naročito značajno mjesto u odnosima između SSSR-a i Svete Stolice imala je Ukrajina. Dio treće po teritoriji, a druge po stanovništvu sovjetske republike imao je duboke veze s Vatikanom. Ukrajina je država s vjerski heterogenim stanovništvom. Ukrajinci su dominantno pravoslavne tradicije, no u zapadnim djelovima zemlje prisutna je značajna grkokatolička i rimokatolička manjina. Kada je Treći Reich 1941. zauzeo Ukrajinu, mnogi su to vidjeli kao priliku ne samo da se katoličanstvu vrate vjernici koji su mu historijski pripadali, ali nije su smjeli ispovijedati vjeru u ateističkoj državi, već i da dođe do pokatoličenja ukrajinskih pravoslavaca. Crkve, ranije ateistički muzeji ili skladišta, nakon njemačke okupacije vraćene su svojoj funkciji kao simbol boljševičkog poraza. Von Papen, bivši katolički zamjenik kancelara, poslao je Hitleru memorandum u kome je razmatrao mogućnosti za katoličanstvo na novoosvojenim teritorija-

¹⁹ Bedouelle, Guy, *The History of the Church*, London, New York, 2003., str. 195.

²⁰ Pape su i ranije imali iskustva posredovanja među velikim silama. Tako je papa Aleksandar VI. (Borgia) 1493. presudio u sporu između Portugala i Španjolske, vodećih pomorskih sila tada poznatog svijeta, o podjeli novootkrivenih zemalja i okeana oko njih bulom *Inter Coetera*. Sporazum iz Tordesillas iz 1494. će modifikovati granice iz bule, no i on će čekati papinu potvrdu, koju će dati Julije II. 1506. godine. Kada nijesu mogli da se dogovore oko pitanja prava nasljeđa, dva najmoćnija kopnena europska vladara, Luj XIV. i Josip I., obratili su se papi tražeći od njega da bude arbitar, dva vijeka kasnije, na kongresu u Ryswicku.

ma. Međutim, do neke saradnje između Hitlera i Svete Stolice po tom pitanju nije došlo jer je Hitler na memorandum odgovorio vrlo grubo. “Stari trik s misionarskom aktivnošću apsolutno ne dolazi u obzir. Kad bismo to i učinili, najbolje bi bilo dopustiti svim kršćanskim vjerama da uđu u Rusiju kako bi jedni druge premlatili na smrt svojim raspelima.”²¹ Nova prilika za katoličko misionarsko djelovanje biće stvorena tek nakon pada Sovjetskog Saveza, a do tada Crkva će biti zaokupljena i samim opstankom u Ukrajini. Ukrajina će ipak naći mjesto u periodu otapanja odnosa između Svete Stolice i SSSR-a. Papa je tražio od Hruščova da kardinal²² Josif Slipij, unijatski nadbiskup, bude pušten nakon gotovo dvije decenije provedene u zatvoru. U januaru 1963. Hruščov je oslobodio Slipija, koji je potom u Rimu učestvovao u zasijedanju Drugog vatikanskog koncila. To je bio još jedan signal popuštanja pritiska Sovjetskog Saveza na Katoličku crkvu i znak dobrih odnosa Hruščova i Ivana XXIII.²³ Na dodjelu mirovne nagrade Balzan papi iste godine, Hruščov je u baziliku svetog Petra, gdje je dodjela održana, poslao predstavnika, ambasadora SSSR-a u Italiji, što je bio znak poštovanja sovjetskog lidera prema Svetom Ocu.

Sedmog marta 1963. papa je u audijenciju primio Hruščovljevog zeta Alekseja Adžubeja i kćerku Radu Hruščovu. Adžubej je bio kod pape kao novinar, direktor lista “Izvestija”, a ne kao službeno lice, no činjenica da je bila riječ o članovima porodice sovjetskog lidera imala je veliku težinu. Uprkos protivljenjima u samoj Kuriji, po kojima je takav papin gest mogao biti loša poruka za progonjeno svećenstvo iza gvozdene zavjese, papa je odlučio da do audijencije ipak dođe. Na taj način je htio da pokaže poštovanje prema Hruščovu i njegovim mirovnim naporima, kao i prema samom Adžubeju koji je izrazio želju da ga vidi i preda mu dar. Premda je na Adžubejevo pitanje o mogućnosti uspostavljanja diplomatskih odnosa papa odgovorio suzdržano, kako to mora ići postupno, on ipak nije štedio riječi da pohvali ulogu njegovog tasta u postizanju mira u svijetu. Adžubej je, sa svoje strane, uporedio dvojicu ljudi, hvaleći obnovu i reformu koju Hruščov vrši u komunizmu, a Ivan XXIII. u katoličanstvu. Ovaj sastanak je izazvao veliku medijsku pažnju i naišao je uglavnom na dobar prijem, uz neke kritike iz desničarske štampe u Italiji i Francuskoj koja

²¹ Graham, Robert, *The Vatican and Communism during World War II*, San Francisco, 1996., str. 122, prema: Cornwell, John, *Hitlerov papa*, Zagreb, 2005., str. 280.

²² Slipij je tajno (*in pectore*) imenovan za kardinala 1949., što je zvanično objavljeno tek 1965. godine.

²³ Soutu, Georges-Henri, *La guerre de cinquante ans: Le conflit Est-Ouest 1943-1990*, Paris, 2001., str. 437.

je smatrala da na taj način papa daje vjetar u leđa komunističkim partijama u tim državama. I Washington je izrazio nezadovoljstvo zbog nečega što je smatrao još jednim znakom približavanja Vatikana i Kremlja. John McCone, malteški vitez i direktor CIA-e, poslat je u Vatikan da izrazi američke primjedbe.²⁴

Značaj posjete Hruščovljeve kćerke i zeta je, međutim, bio više simboličan nego stvaran, i on nije izazvao neke konkretne pozitivne efekte. Ostali su prenijeti simbolični detalji, na primjer, kako je Rada Hruščova gledajući u papine ruke kazala da su to ruke seljaka i da je podsjećaju na ruke njenog oca. Takođe, papa je pokazao radost što se jedan od tri sina Adžubejevih zove kao i on, Ivan. Susret je probio psihološku barijeru, pokazujući da je razgovor moguć.

Pred samu Adžubejevu posjetu u listu "L'Osservatore Romano" izišao je tekst o papinskom konzularnom pravu koje nije postojalo u praksi od kraja XIX. vijeka.²⁵ To je ocijenjeno kao nagovještaj otvaranja konzulata Svete Stolice u Moskvi.²⁶ Ipak, bez obzira na ovaj susret, i niz drugih spomenutih pozitivnih kontakata između dvaju strana, nije došlo, niti je bilo realno da tada dođe, do uspostavljanja diplomatskih ili konzularnih odnosa između SSSR-a i Svete Stolice.

Kada je informisan o teškoj bolesti Ivana XXIII., Hruščov mu je poslao telegram u kome je kazao da ga je ta vijest veoma zabrinula i poželio mu da ozdravi kako bi nastavio svoju plodnu aktivnost usmjerenu na učvršćivanje mira i saradnje među narodima.

U vrlo kratkom periodu s političke pozornice (a u slučaju prve dvojice i životne) sišli su Ivan XXIII., Kennedy i Hruščov. Lidere koji su bili harizmatični, nekonvencionalni i skloniji novim rješenjima zamijenile su ličnosti koje su bile više oslonjene na institucije sistema i na birokratiju. Ipak, Pavao VI. nastavit će politiku svog prethodnika, a Johnson i Brežnjev, premda različiti od svojih prethodnika, ipak neće skrenuti s puta detanta koji su oni trasirali.

Prvi odlasci Agostina Casarolija iza gvozdene zavjese dogodili su se nakon što je Ivan XXIII. već bio ozbiljno bolestan. Nakon posjeta Budimpešti i Pragu Casaroli je razgovarao s njim dva sata, iako je Ivan XXIII. bio gotovo na samrti. Papa je na kraju razgovora kazao: "Ne smijemo žuriti. Ove stvari moraju

²⁴ Hanson, Eric O., *The Catholic Church in World Politics*, Princeton, 1987., str. 11.

²⁵ Nekadašnja Papinska država imala je razvijenu konzularnu mrežu, no nakon što je prestala da postoji 1870. kada je Rim postao dio ujedinjene Italije, više nije postojala potreba da Sveta Stolica ima konzularna predstavništva, imajući u vidu prirodu konzularnih poslova.

²⁶ Cvrle, Vjekoslav, *Vatikanska diplomacija*, Zagreb, 1992., str. 63.

da sazru. U međuvremenu nastavimo s dobrom voljom i samopouzdanjem.” Uskoro papa je umro, no njegov nasljednik, zajedno s neumornim Casarolijem, nastavit će tu politiku “malih koraka” i traženja rupa u gvozdenoj zavjesi.

III. POSTKONCILSKE DIPLOMATSKE VEZE SVETE STOLICE I SOVJETSKOG SAVEZA

Na politiku komunističkih vlasti prema vjerskim zajednicama uticali su brojni faktori i ta se politika razlikovala od države do države, zavisno od vjerske zajednice. Pedro Ramet kao glavne faktore uticaja na vjersku politiku ističe veličinu vjerske organizacije, njenu spremnost da se povinuje političkom autoritetu, stepen stranog uticaja na nju, tj. u kojoj mjeri je povinovana spoljnom autoritetu, (ne)lojalnost koju je ta vjerska organizacija pokazala tokom Drugog svjetskog rata te etnička konfiguracija određene države.²⁷ Bilo je i slučajeva drugačijih tretmana istih ili sličnih crkava u zavisnosti od zemlje.

Agostino Casaroli²⁸ diplomatsku je strategiju Svete Stolice u vrijeme početka njene istočne politike nazivao strategijom da se spasi što se spasti može (*salvare il salvabile*). Prema njegovu mišljenju Sveta Stolica je imala cilj da Crkva na istoku živi (*esse*), nadajući se da će, u nekom sljedećem stupnju razvoja odnosa doći do dobrog življenja (*bene esse*), a na kraju, možda, uspješnim razvojem odnosa, do punog života (*plene esse*). Katoličko stanovništvo bilo je najbrojnije u tri zemlje lagera u kojima je sovjetska represija bila i najprisutnija – Poljskoj, Mađarskoj i ČSSR-u – te je put tvorca nove “istočne politike” vodio i u Budimpeštu, i u Prag, i u Varšavu (pa i u Istočni Berlin i Sofiju), no preko Moskve. Svi pokušaji autonomnog djelovanja satelitskih država, poput onoga Dubčekove vlade, da poboljšaju odnose sa Crkvom, uz legalizaciju grkokatoličke crkvene strukture, bili su ugušeni u duhu Brežnjevljeve doktrine. “Istočna politika” započela je kurtoaznim kontaktima pape sa sovjetskim liderom, a završena je historijskim susretom drugog sovjetskog vođe, Gorbačova, i pape Ivana Pavla II.

Pavao VI. (rođen kao Giovanni Battista Montini) koji je naslijedio Ivana XXIII. 1963. godine bio je svjestan podnešenih žrtava, no vjerovao je da su one podnijete radi višeg cilja. Stoga je Crkva težila da obuzda djelovanje ilegalnih

²⁷ Ramet, Pedro (ed.), *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, Durham, 1984., str. 7.

²⁸ Vodeći diplomata Svete Stolice u postkoncilskom periodu smatra se tvorcem *Ostpolitik* Svete Stolice. Kasnije (1979.) će postati državni sekretar Svete Stolice (druga ličnost u hijerarhiji Svete Stolice, iza pape).

mreža svećenika u zemljama Varšavskog ugovora, a prećutno je dogovoreno i da se prestane s javnom kritikom marksizma/lenjinizma. To je urađeno zbog dva uvjerenja koja su tada prihvatana kao realna, kako u Vatikanu, tako i izvan njega. Naime, dvije decenije nakon završetka Drugog svjetskog rata i stvaranja podijeljene Europe na konferenciji na Jalti nije bilo nagovještaja da će taj sistem biti narušen u skorije vrijeme. Stoga i Sveta Stolica nije željela ulaziti u daljnju konfrontaciju, već je htjela pokušati da se, štiteći u najvećoj mogućoj mjeri u datim okolnostima svoje interese, prilagodi tome sistemu. Tvorci istočne politike vjerovali su da je Europa s Jalte tvorevina koja je postala konstanta u međunarodnim odnosima i da se stvari neće promijeniti u bliskoj budućnosti. Isto tako, vjerovalo se da, ako konačno i dođe do rušenja gvozdene zavjese, to neće biti posljedica revolucije, već postepene konvergencije. Tako bi na Istoku polako dolazilo do liberalizacije, dok bi, istovremeno, na Zapadu, socijaldemokratske ideje, šezdesetih godina u usponu, mogle steći prevlast. Crkva je, stoga, trebala pronaći način suživota čak i s onim vlastima koje su joj bile ideološki neprijatelji kako bi se njeno djelovanje i vršenje njene misije sačuvalo, makar i u nekom minimalnom vidu, ne bi li tako dočekalo neko bolje vrijeme, čiji termin dolaska se nije mogao pretpostaviti.

Veze Svete Stolice i Sovjetskog Saveza preko pomenutog kanala u Ankari su nastavljene. Značajan rezultat kojeg je ponovo dao bilo je imenovanje monsinjora Julijana Vaivodsza za apostolskog administratora Rige i Lijepaje 1964. godine, uz odobrenje sovjetskih vlasti. Osam godina kasnije Vaivods je dobio i pomoćnika, a u Rigi je od sedamdesetih godina postojalo i sjemenište. Na taj način politika Pavla VI. ostvarila je skroman uspjeh u pogledu položaja klera u SSSR-u, no zbog činjenice da je Latvija inače većinski protestantska, kao i da se ta (uslovno rečeno) tolerancija nije proširila na Bjelorusiju, zapadnu Ukrajinu i Litvu, njegovi su dometi bili veoma ograničeni.²⁹

Prva posjeta jednog visokog državnog zvaničnika s Istoka dogodila se 27. aprila 1966. kada je Andrej Gromiko, šef diplomatije Sovjetskog Saveza, razgovarao s papom. Teme razgovora su bile prije svega razoružanje i mirna koegzistencija, koje će ostati glavne teme koje će Sovjeti nametati u konverzaciji s predstavnicima Svete Stolice. Moskva je istakla kako cijeni papin stav da je Crkva jednako udaljena od velikih svrstavanja u međunarodnim odnosima.³⁰

Važan, premda simboličan, trenutak u odnosima Svete Stolice i Sovjetskog Saveza bila je posjeta Nikolaja Podgornog, tada predsjednika Vrhovnog

²⁹ Melloni, *op. cit.* u bilj. 14, str. 163.

³⁰ Barberini, *op. cit.* u bilj. 12, str. 328.

sovjeta (nominalnog šefa države), januara 1967. godine kada ga je primio Pavao VI. Ova posjeta, međutim, kako se i moglo očekivati, nije dala naročite rezultate. Pored uobičajenih pitanja o kojima načelno nije bilo sukoba (pitanja mira i sigurnosti) i o kojima je dogovoreno da saradnja bude nastavljena preko kontakata sovjetske ambasade u Rimu i Državnog sekretarijata, nije došlo do napretka po pitanju statusa katolika u istočnom bloku. Što se tiče statusa sovjetskih katolika, odgovor je bio da je to unutrašnje pitanje SSSR-a, a status katolika u drugim socijalističkim zemljama, prema Sovjetima, bio je unutrašnja stvar tih zemalja u koju se, navodno, Sovjetski Savez ne miješa.³¹ I papa i Podgorni bili su svjesni historijskog značaja posjete, bez obzira na to što je već tada Brežnjev preuzeo kontrolu u svoje ruke i Podgorni nije imao naročit uticaj na formiranje državne politike. Zato su obojica djelovali zbunjeno i razgovor je povremeno bio ispunjen praznim frazama koje su očitovalе zbunjenost sagovornika. Tako je Pavao VI. poklonio Podgornom medalju koja je izdata povodom 75 godina enciklike *Rerum Novarum* uz komentar “ovo je iskovano u spomen na dokument posvećen brojnim radnicima. Mi volimo radnike!”. Na to je sovjetski predsjednik odgovorio: “Tko ne voli radnike? U konačnici, svi smo mi radnici.”³²

Kao što smo rekli, zbog izbjegavanja važnih pitanja ova posjeta nije imala značajnije posljedice, ali je imala simboličan značaj i predstavljala je nastavak kontakata rukovodećih ljudi Sovjetskog Saveza i Svete Stolice i nakon što je došlo do personalnih promjena na vrhu oba entiteta, što jeste bilo važno. Posjeti nije pridavan poseban značaj u međunarodnim medijima, mada je “Xinhua” ovo iskoristila da još jednom napadne “sovjetske revizioniste” koji “otvaraju vrata kapitalizmu”.

Do konačnog “pravog” samita između Svete Stolice i SSSR-a doći će tek u vrijeme Gorbačova, koji se susreo u Vatikanu s Ivanom Pavlom II. u novembru 1989. i ponovo u novembru 1990. godine. Gorbačovljev poziv da posjeti SSSR papa tada nije prihvatio, najviše zbog komplikovane situacije u jedinoj sovjetskoj dominantno katoličkoj republici – Litvi.

Što se tiče Litve, Sveta Stolica nikad nije priznala aneksiju pribaltičkih država koju je izvršio Sovjetski Savez 1940. godine. Ipak, od početka pontifikata Ivana XXIII. i *Ostpolitik* Svete Stolice diplomatama baltičkih država pri Svetoj Stolici je, iako su i dalje bili pozivani na zvanične događaje, bilo napomenuto

³¹ D’Onorio, Joël-Benoît (dir.), *Le Vatican et la politique européenne*, Paris, 1994., str. 74.

³² Stehle, Hansjakob, *Eastern Politics of the Vatican 1917-1979*, Athens-London, 1981., str. 360.

da se ne podrazumijeva da Sveta Stolica očekuje da poziv i prihvate.³³ Istovremeno, krajem 1958. godine, Litavci su bili duboko razočarani kada je status njihovog predstavnika pri Svetoj Stolici degradiran sa stepena *envoyé* na nivo *gérant des affaires* i tražili su od pape da povuče tu odluku.³⁴ Inače, Litva je bila mala zemlja, no u trenutku sovjetske aneksije, prema vatikanskim izvorima, oko 85 % stanovništva je bilo kršteno i u njoj je djelovalo 1450 svećenika, postojalo je 717 crkava i četiri sjemeništa. Tokom Staljinove vladavine preko trista svećenika i četiri biskupa su uhapšeni i najveći dio njih je prebačen u Sibir.³⁵ Nakon 1955. godine situacija je unekoliko popravljena, no uslovi su i dalje bili veoma loši. Tek nakon dolaska Gorbačova pritisak je splasnuo, papina poruka povodom 600 godina od pokrštanja Litavaca javno je pročitana u Vilniusu, a crkvena zvona su zvonila po prvi put nakon Drugog svjetskog rata. Istovremeno, papa je beatifikovao jednog litavskog biskupa s početka XX. vijeka i to je, kako bi poruku učinio još jasnijom, učinio u prisustvu zagrebačkog nadbiskupa kardinala Kuharića i crkvenih poglavara iz Poljske i Mađarske. Proljeća 1989. godine ponovo je posvećena katedrala u Vilniusu, a ulicama grada je pronesen srebrni sanduk s ostacima nacionalnog sveca svetog Kazimira, kojeg je kanonizirao papa Klement VIII. 1604. godine. Sve to pokazuje koliko su velike bile promjene koje su nastupile u samom SSSR-u nakon što je na njegovo čelo došao Gorbačov.³⁶

U svjetlu Gorbačovljeve perestrojke i uspostavljanja odnosa sa SSSR-om Ivan Pavao II. je davao vrlo odmjerene izjave o litavskom pitanju. Pozivajući na rješavanje litavskog pitanja dijalogom, papa je davao tipične okvirne izjave kojima je vodio računa da ne uvrijedi sovjetske čelnike, bez obzira na poštovanje i razumijevanje koje je gajio prema litavskim aspiracijama. Litavcima je poručio da djeluju mudro i odmjereno, uzimajući u obzir ne samo svoje sopstvene aspiracije, već i interese drugih naroda u SSSR-u, u svoj njihovoj kompleksnosti. Na kraju je litavsko pitanje riješeno u velikoj mjeri unilateralnim

³³ Goble, Paul A., *The politics of principle*, u: Hiden, John; Made, Vahur; Smith, David J. (eds.), *The Baltic Question during the Cold War*, London and New York, 2008., str. 49.

³⁴ Spohr Readman, Kristina, *West Germany and the Baltic question*, u: Hiden, John; Made, Vahur; Smith, David J. (eds.), *The Baltic Question during the Cold War*, London and New York, 2008., str. 117.

³⁵ Willey, David, *God's Politician, Pope John Paul II, the Catholic Church and the New World Order*, New York, 1993., str. 55.

³⁶ *Ibid.*, str. 56 – 57.

djelovanjem samih Litavaca, bez dogovora s Moskvom, koji je karakterisao definitivni raspad SSSR-a godinu dana kasnije.

U Estoniji je ionako ne osobito snažna Katolička crkva marginalizovana već nakon sovjetske okupacije, a estonska katolička zajednica je do 1947. potpuno eliminisana³⁷, tako da ta sovjetska republika nije imala veći značaj u hladnoratovskoj politici Svete Stolice.

Veoma važan momenat u odnosima SSSR-a i Svete Stolice bila je posjeta Agostina Casarolija Moskvi, od 24. februara do 1. marta 1971. godine. Razlog njegovog dolaska bilo je deponovanje isprave o pristupanju Svete Stolice Sporazumu o neširenju nuklearnog oružja. Ipak, niti je bilo neophodno da Sveta Stolica pošalje tako visokog dužnosnika, niti je bilo neophodno da ona pristupi tom Sporazumu (mada je ona to pristupanje pravdala principjelnom podrškom, a ne realnom potrebom jer je bilo jasno da Sveta Stolica nema kapacitete za razvoj nuklearnog oružja). Ipak, bez obzira na formalne razloge, posjeta je iskorišćena za susrete na tri nivoa: Casaroli se susreo s predstavnicima ministarstva vanjskih poslova, Savjeta za vjerske poslove i Ruske pravoslavne crkve. O razgovorima u ministarstvu je Casaroli škrto kazao da su bili "značajni i interesantni" i da su održani u "atmosfera velike otvorenosti i, iznad svega, velikog poštovanja prema aktivnosti Svetog Oca u korist mira". Razgovori su očigledno najviše išli u smjeru generalne priče o očuvanju mira u svijetu i razoružanju, o čemu su se lako mogli deklarativno saglasiti, a ne o položaju katolika u SSSR-u ili njegovim satelitima. U Savjetu za vjerske poslove Casarolija je primio njegov predsjednik Vladimir Kurodejev. Casaroli je razgovor ocijenio kao "pozitivan", budući da se, ako ništa drugo, u odnosima sovjetske države i Svete Stolice prešlo "iz faze monologa u fazu dijaloga". Casaroli je govorio i s mitropolitom Pimenom, koji je bio *locum tenens* patrijarhata nakon smrti patrijarha Alekseja nepunu godinu dana ranije. I taj je susret protekao u pozitivnoj atmosferi, došlo je i do razmjene poklona, ali ni on nije dao konkretan rezultat, budući da dijalog s RPC-om ionako nije spadao u nadležnost Casarolija, već Pontifikalnog savjeta za jedinstvo kršćana.³⁸ Sve u svemu, ova Casarolijeva posjeta nije dala konkretne rezultate, no činjenica da je do nje, makar i na takav način, uopšte i došlo, i da su razgovori, premda iz njih nisu proizašli konkretni dogovori, ipak vođeni u pozitivnoj atmosferi, davali su nadu da može doći do dijaloga između sovjetskih vlasti i Svete Stolice. Indika-

³⁷ Kent, Peter, *The Lonely Cold War of Pope Pius XII*, Montreal, Quebec and Kingston, 2002., str. 100.

³⁸ Floridi, *op. cit.* u bilj. 16, str. 39.

tivno je, međutim, i doprinijelo je mistifikaciji ove posjete to što se Casaroli, koji se inače detaljno bavio svojim drugim kontaktima sa zemljama istočnog bloka (i Jugoslavije) u memoarskom "Mučeništvu strpljivosti" nije uopšte bavio posjetom Sovjetskom Savezu.

Drugi značajan momenat u ovom periodu bilo je prihvatanje učešća Svete Stolice kao ravnopravnog učesnika na Konferenciji o europskoj sigurnosti i saradnji. Budimpeštanski apel iz 1969. godine bio je upućen i Svetoj Stolici i ona je na njega pozitivno odgovorila. Pavao VI. je shvatio značaj KESS-a, datog trenutka u historiji europskih odnosa, kao i koristi koje sama Sveta Stolica, a tako i Crkva, i njeni vjernici s druge strane gvozdene zavjese mogu dobiti njenim učešćem na toj historijskoj konferenciji. Helsinški završni akt 1975. godine potpisao je i Agostino Casaroli u ime Svete Stolice, kao i svi europski lideri, uključujući Leonida Brežnjeva i druge lidere socijalističkih zemalja (sem Envera Hoxhe).

No, istinski dijalog Svete Stolice i Sovjetskog Saveza, koji će dovesti do stvarnih i velikih promjena, a na kraju rezultirati i uspostavljanjem posebnih diplomatskih odnosa, će ipak sačekati dolazak Gorbačova na vlast petnaestak godina kasnije, u bitno izmijenjenim okolnostima u međunarodnim odnosima, između ostalog i zato što će se na čelu Crkve tada naći prvi papa Poljak, a sovjetska imperija će biti na ivici kolapsa.

Pitanje odnosa Svete Stolice i Sovjetskog Saveza ne gubi na aktualnosti ni danas, iako je prošlo više od dvije decenije otkad SSSR ne postoji. S jedne strane, odnosi s Rusijom danas u velikoj su mjeri nastavak dijaloga sa Sovjetima i mnogi problemi i pitanja koji su postojali u vrijeme koncilskih papa, premda lišeni marksističko-lenjinističke ideologije na ruskoj strani, još uvijek postoje. S druge strane, uz veoma bitan dijalog s Rusijom i pravoslavljem (kao i dijalog s islamskim svijetom), za Svetu Stolicu je od osobitog značaja razvoj odnosa s NR Kinom. Upravo iskustva Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih država (napose Poljske) nesumnjivo utiču na suzdržanu i obazrivu politiku još uvijek zvanično komunističke Kine (kao i druge tri države Azije u kojima su komunisti na vlasti: Vijetnam, Laos i NDR Koreja) u odnosu na uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom.

Summary

Boris Vukićević *

**DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN THE HOLY SEE AND
THE SOVIET UNION DURING THE PONTIFICATES OF THE
COUNCIL POPES**

The spreading of Soviet influence into Eastern and Central Europe after World War II added to the already complex relations between the Holy See and the countries declared “popular democracies”. After the pontificate of staunchly anti-communist pope Pius XII (1939 – 1958) a new pope, John XXIII, turned a new page in history of diplomacy of the Holy See. He convened the Second Vatican Council that helped the Church open to diversities and challenges of the modern world. That included forging a dialogue between the Church and socialist countries. The leading Vatican diplomat and father of so-called Ostpolitik of the Holy See was Agostino Casaroli whose visits to Moscow in 1971 and the signing of the Helsinki Final Act were some of the high points of the Ostpolitik of the Holy See. Paul VI (1963 – 1978), who succeeded John XXIII, led a policy of fine balance between pursuing better relations with the Soviet Union and improvement of conditions of the faithful in socialist countries.

Keywords: The Holy See, the Soviet Union, detente, John XXIII, Paul VI, the Cold War, the Second Vatican Council

* Boris Vukićević, Ph. D., Assistant Professor, Faculty of Political Sciences, University of Crna Gora, Ulica 13. jula 2, Podgorica, Montenegro

